

N. JURŠENAS

DOROVĖ IR GROŽIS N. HARTMANO FILOSOFIJOJE

Grožio ir dorovės ryšio problema yra viena iš seniausių estetikos ir etikos moksluose. Ji iškilo, aiškinantis estetikos ir etikos struktūrą, mėginant apibrėžti šių mokslų objektus, jų panašumą ir skirtingumą bei jų estetinių ir etinių vertinimų specifiką. Originaliai, nors gana prieštaringai grožio ir gėrio santykį sprendė Senovės graikų mąstytojai. Kitaip jis yra keliamas ir sprendžiamas mūsų laikų nemarksistinėje literatūroje. Vienu įžymiausių Vakarų Vokietijos „kritinės ontologijos“ atstovų filosofijoje laikomas N. Hartmanas. Jis savitai aiškina dorovės ir grožio santykį, remdamasis vertybių teorija. Grožio ir dorovės santykį filosofas laiko žmogaus dvasinio gyvenimo dalimi, o estetinių ir etinių vertybių ryšį — dviejų autonominių vertybių klasių sąveika. Vertybių ryšys nepaneigia nei jų specifikos, nei aksiologinio artumo. Aksiologinis ir struktūrinis N. Hartmano požiūris į estetiškes vertybes, skatina naujai kelti estetinių ir etinių reiškinių santykio problemą, giliau analizuoti jų struktūrą bei nustatyti vertinimų savitumą.

Atmetęs senovinį kalokagatijos („calos“— gražus, „agathos“— geras) interpretavimą¹, kaip nepagrįstą grožio ir gėrio sutapatinimą, N. Hartmanas mėgina savitai aiškinti estetinių ir etinių vertybių ryšį. Jo nuomone, estetinių ir etinių vertybių santykis yra ypač sudėtingas, todėl būtinas ir gilesnis dorovinių vertybių supratimas².

Visų pirma, dorovinių vertybių nešėjai yra žmonės, tiksliau pasakius, žmonių įsitikinimai, elgesys, moraliniai veiksmai. Žmonių doroviniai poelgiai yra laisvi, nes žmonės juos laisvai pasirenka. Dorovinis poelgis būtų toks, kuris žmogui nėra prievarta primestas. Tačiau žmogus nėra laisvas savo prigimties atžvilgiu. Nors žmogaus prigimtis, kaip gamtinis būtinumas, N. Hartmano „Estetikoje“ nėra plačiau paaiškinta, bet ma-

¹ Apie klasikinį kalokagatijos tipą yra rašęs A. Losevas. Žr.: A. Losev, Классическая калокагатия и ее типы.— «Вопросы эстетики», Сб. 3, М., 1960, стр. 411—473.
- N. Hartmann, Ästhetik, Berlin, 1953, S. 336.

tyti, kad natūralių poreikių tenkinimas nėra laikomas dorovišku. Tai tik asmeninio gėrio siekimas, žmogaus gėrio vertybių realizavimas. Galėtume prikišti N. Hartmanui, kad tokiu atveju ir visuomeninio gėrio siekimas yra doroviškai neutralus. Bet N. Hartmanas čia greičiausiai atsakytų, kad tai tėra tik intencionalinė etinė vertybė. Toks dorovės ir gėrio supratimas dar labiau pabrėžia moralės problematiškumą. Subjekto etinis sąmoningumas neišnyksta, siekiant socialinio ar asmeninio gėrio. Bet tai tėra tik siekimas. Taip aiškinant, išsaugoma žmogaus etinio apsisprendimo ir pasirinkimo laisvė bei atsakomybė socialinių ir asmeninių poelgių atžvilgiu. Lyginant su I. Kanto etika, tai lyg gilesnis ir realesnis etinių idėjų įprasminimas. Atsiminkime, kad I. Kanto etika, išvesta iš praktinio proto reikalavimų, atrodo per daug formali, atitrūkusi nuo socialinių vertybių, todėl ją galima įvairiai aiškinti. Be to, I. Kantas etines vertybes siejo su per plačiai suprastu etiniu būtinumu. N. Hartmanas tai pastebėjo ir savo etikoje vengė minėto formalizmo.

Antra, etinės vertybės nėra nei reliatyvios, nei santykinės. Jos iš esmės skiriasi nuo gėrio vertybių, egzistuojančių tik „dėl“ subjekto. Gėrio vertybės reikšmingos tiems, kas jomis naudojasi, o etinės vertybės yra visuotinės. N. Hartmanas akcentuoja individualių vertybių reikšmę, jų objektyvumą, atmesdamas prakticistinę požiūrį į etines vertybes. Jis nekelia visuomeninių vertybių, atsietų nuo individualinių vertybių, problemos, nes nekuria totalinės ideologinės vertybių sistemos. Dėl to jo etinių vertybių teorija turi ryškų bendražmogiškąjį pobūdį, o socialinis bei politinis vertybių aspektas labai neplatus. Filosofas sąmoningai atsiriboja nuo diametraliai priešingų vertinimų, sąlygotų socialine subjekto padėtimi. Nutyli net priešingų vertinamųjų situacijų skirtumus. Tai yra silpnoji N. Hartmano etinių vertybių teorijos pusė. Antra vertus, tai yra visos tradicinės klasikinės vokiečių etikos trūkumas.

Vis dėlto būtų neteisinga nepastebėti tų N. Hartmano etikos teigiamų bruožų, kurie yra reikšmingi ir praplečia bei pagilina etinių vertybių supratimą. Tie teigiami bruožai dar neduoda pagrindo sutikti su jo bendrąja etine metodologija, su tuo, kad atskiro individo, o ne konkrečios visuomenės, vertybėmis reikėtų grįsti visą etinių vertybių hierarchiją bei jų santykinę pastovumą, bet jo etinio reliatyvizmo kritiką reikėtų pripažinti teisinga. N. Hartmanas teisus, teigdamas, kad, pavyzdžiui, Jono sąžiningumas yra gėris su juo gyvenančiam Petriui, kuriam šis gėris atitenka, bet sąžiningumo šaltinis yra Jonas. Tuo patvirtinama, kad, sakykime, sąžiningumo vertybė egzistuoja nepriklausomai nuo to, ar įvertins ją kas nors, viešai pripažins, ar tik supras³, bet viešai ginti

³ Ten pat, p. 336.

neišdrįs. Tai, kad N. Hartmanas pabrėžia moralinių vertybių objektyvumą, turi racijos. Moralinių vertybių objektyvumo problema yra aktuali ir marksistinėje etikoje, ypač formuojantis naujoms dorovinėms vertybėms. Vidinių etinių žmogaus (sąžinės, kaip vidinių poelgių mato) vertybių problema dabar aktuali labiau, negu kada nors anksčiau todėl, kad mūsų laikmetis smarkiai veikia žmonių pasaulėjautą, kelia jų bendrąjį išsilavinimą, keičia žmogaus vietą gyvenime, patį gyvenimo būdą bei ritmą.

Trečia, etinėms vertybėms būdinga tai, kad jų realizavimas nepriklauso nei nuo jų pagrindą sudarančių gėrio vertybių, nei nuo dalykinių santykių realizavimo. Gėrio ir dalykinių santykių vertybių grupės dalyvauja etiniame vertinime, bet etinė vertybė jų atžvilgiu yra laikoma autonomiška. Pavyzdžiui, jei mes norėjome padaryti draugui malonumą, nustebindami jį siurprizu, bet atlikome tai ne vietoje ir ne laiku, todėl sukėlėme jo nepasitenkinimą, turėdami geriausių ketinimų. Šiuo atveju pilnaverčiais išlieka tik moraliniai ketinimai. Dorovinė vertybė buvo realizuota per mūsų ketinimus. Gėrio, kurio mes nuoširdžiai tikėjomės, ir dalykinių santykių vertybės liko nerealizuotos, bet jos nesutrukdė atsirasti dorovinei intencijai. Šią pastarąją N. Hartmanas laiko teigiamą, nepriklausomai nuo to, buvo realizuotas ar ne gėris bei dalykiniai santykiai. Taigi matome, jog dorovinės vertybės priklausomumas nuo jos pagrindą sudarančios gėrio vertybės apsiriboja ketinimu daryti gera. Gėrio vertybė neapsprendžia nei dorovinės vertybės turinio, nei lygio, nei realizacijos. Visi šie moralinio poelgio sudėtiniai komponentai rodo, jog dorovinė vertybė yra laisva ir turi artimą ryšį su kitomis vertybėmis. Mums atrodo, kad, apeinant visuomeninių vertybių pirmumo klausimą, t. y. remiantis tik subjekto individualiomis vertybėmis, neišvengiama pernelyg subjektyvaus vertybių supratimo, nes niekas nėra apsidraudęs nuo gerų norų, pagimdytų „kvailos“ intencijos. Mąstytojas galėtų mums prieštarauti, sakydamas, kad turėjęs omenyje ne mešką, akmeniu baidžiusią musę nuo miegančio žmogaus veido, o moraliskai subrendusį individą. Tačiau pastarųjų tarpe galimas intencijos ir elgesio rezultato priešingumas bei vertinimų diametralumas, tuo labiau, jei pripažinsime socialinės padėties, aplinkos įtaką, tradicijų, nusistatymų ir t. t. skirtumus.

N. Hartmanas manė, kad žmogaus moralinė intencija, siekianti kurti gėrį, artimai siejasi su estetika, bet tiesioginio ryšio su ja neturi⁴. Čia esąs tik tarpiškas ryšys, kuris, be to, nebūna akivaizdus. Vertybių teorijos panaudojimas etikoje leidžia N. Hartmanui giliau aiškinti etinių vertybių supratimą. Dorovinė vertybė nesutapatinama su jos intencija

⁴ Ten pat, p. 338.

(ketinimu) nors dorovinė vertybė reiškiasi būtent per intenciją, bet tikslas neapsiriboja intencija.

Dorovinės intencijos ir vertybės santykį panašiai aiškina ir M. Šeleris, kuris įrodinėja, kad dorovinio poelgio tikslas — ne dorovingumo siekimas, o gėrio ar dalykinių santykių vertybių (Sachverhaltswert) realizavimas. Šiuo atveju dorovinė vertybė tiesiogiai neišvedama iš moralinio intencionalumo, o veikia įkandin žmogaus elgesio. Taip išvengiama primityvaus moralizavimo, būdingo net solidžioms etinėms teorijoms. Šių minčių teisingumą nesunku iliustruoti paprastu pavyzdžiu. Jeigu žmogus, tarkime, nori pradžiuginti kitą žmogų, tai jis elgiasi doroviškai ne todėl, kad tik nori pasirodyti geras ar doroviškai pasipuošęs. Tokie dalykai visai būna nesvarbūs. Dar daugiau. Rūpindamasis tokiais dalykais jis parodytų savo neišprusimą, ir, be to, tai neprieštarautų primityviam utilitarizmui, kuris N. Hartmanui atrodo nesuderinamas su žmogaus orumu. Asmenybė elgiasi doroviškai, norėdama suteikti kam nors džiaugsmą. Žinoma, norėdami žmogų pradžiuginti, galime jam padovanoti net ką nors praktiška. Bet svarbiausia čia bus ne praktinė tos dovanos reikšmė. Doroviškai elgiamasi tada, kai nesavanaudiškai galvojama apie kitą žmogų ir iš jo nieko nesitikima. Dorovingas žmogus be jokių išskaičiavimų trokšta meilės kitam žmogui ir dėl to apie jį galvoja. Užtektų vienos akimirkos, kad žmogus nors ir slaptai pagalvotų apie savanaudiškumą ar apie tai, koks jis atrodo doras, žiūrint iš šalies⁵, ir jo meilė, kaip ir moralumas, negrįžtamai dingtų. Pabrėždamas etinės sąmonės subtilumą bei jos aukštą kultūrą, filosofas šiuo klausimu nėra visiškai nuoseklus. Pradžioje dorovinę vertybę jis tarsi perkelia į žmogaus moralinę intenciją (ketinimus), visiškai ignoruodamas dorovinio poelgio rezultatą, nes gėrio, dorovės ir dalykinių santykių vertybes jis supranta kaip santykiškai savarankiškas. Tuo jis vėl priartėja prie I. Kanto etinės koncepcijos, kuri šiuo atveju yra maksimalistinė. Antra vertus, N. Hartmanas primena ir M. Šelerio vertybių supratimą, kuriame pabrėžiamas materialus vertybių momentas, nes dorovinė vertybė nėra savitikslė. Jos pagrindinė visuomeninė funkcija yra gėrio ar dalykinių santykių siekimas, bet suprantamas ne siaura utilitaristine bei paprasčiausių paslaugų teikimo prasme. Toks glaudus tarpusavio ryšys yra tik tarp gėrio ir dorovės, dorovės ir dalykinių santykių, o ne estetinių ir etinių vertybių. Spręsti apie dorovės ir grožio santykiavimą dorovinės intencijos aspektu sunku, nes konkrečiai apie šias vertybes nekalbama, nors ir yra aišku, kad, be gėrio dalykinių santykių ir dorovinių vertybių, džiaugsmą gali suteikti tik save veltui dovanojanti laisva estetinė grožio vertybė. Dorovinėms vertybėms yra

⁵ Ten pat, p. 338.

būdingas nesavanaudiškumas, kaip ir grožiui bei jo modifikacijoms. Pasak N. Hartmano, žmogus, specialiai besirūpinantis savo dorybe, tiksliau — jos išorine puse, iš tikrųjų jos nepasiekia, nes dorybė nepasiekiamą tam, kas turi tiesioginę intenciją. Kitaip pasakius, ji nepasiekiamą tam, kas tiesmukiškai braujasi prie „dievo stalo“. Tačiau jis neneigia ir to fakto, kad tokia tiesioginė intencija nėra smerktina visos dorybės atžvilgiu. Ji yra ydinga, kai siekiama tik vienos vertybės ta prasme, kad pastaroji priešpastatoma visoms kitoms. Tai savo ruožtu sumenkina pačią vertybę. Iš principo tiesioginė etinė intencija yra galima, siekiant dorovinės vertybės, bet ji nepakankama etiniam intencionalumui paaiškinti. Be to, tiesioginė intencija veda į kraštutinumus: moralinį gėrėjimąsi savimi ir fariziejiškumą⁶. N. Hartmanas atmėta etinį ir estetinį gėrėjimąsi savimi, nes tai laiko subjekto psichikos anomalija.

Nors daugumoje žmogaus dorovinių poelgių glūdi tiesioginė intencija etinei vertybei siekti⁷, bet N. Hartmanas mano, kad ne visas etines vertybes vienodai lengva įskiepyti auklėjamam subjektui. Drąsą (Tapferkeit), meilę (Liebe), pasiaukojimą (Opferfähigkeit) sunku išugdyti, o stropumą (Fleiß), pastovumą (Statigkeit), tvarkingumą (Ordnungsliebe), savitvardą (Selbstzucht), patikimumą (Zuverlässigkeit), ištikimybę (Treue), teisingumą (Gerechtigkeitssinn) galima lengviau įskiepyti. Šios vertybės parodo tiesioginės intencijos reikšmę, nes ji būtina žmogaus savauklai, savikritikai bei siekimui būti panašiam į dorą, pavyzdinę asmenį ar imponuojantį autoritetą. Visomis minėtomis vertybėmis N. Hartmanas pabrėžia etikos socialumą, atsisakydamas savo iš pradžių iškelto neaiškiai apibrėžto privalėjimo imperatyvo. Estetinėms vertybėms būdingas taip pat socialumas, nes, anot jo, estetinės vertybės irgi ne ore plevena, o yra labai glaudžiai ir savitai susijusios su kitomis vertybėmis. Toks ryšio supratimas dar neatskleidžia aksiologinio grožio ir dorovinių vertybių savito susipynimo subjekto vertinime. Estetinės, gėrio, dalykinių santykių vertybės neintencionalios. Vertybių intencionalumas suprantamas kaip tam tikras dorovinės sąmonės kryptingumas. E. Huserlis intencionalumą laiko būdingu visai sąmonei, o N. Hartmanas jį apriboja daugiau etinių vertybių sritimi. Gai todėl, kad dorovinės vertybės turi draudimo funkcijų. Joms čia padeda sąmonės intencionalumas kaip etinio privalėjimo forma. Taigi dorovinėms vertybėms lyg ir priskiriami valios, papročio, tradicijos, įpročio elementai. Kadangi fenomenologijoje objektas nuo subjekto griežtai neskiriamas, o N. Hartmanas iš dalies remiasi E. Huserliu, todėl dažnai vertybės objektyvumo

⁶ Ten pat, p. 339.

⁷ Ten pat.

ir subjektyvumo neįmanoma nustatyti. Mes jau minėjome, kad realizuotiis gali tik etinės, o ne estetišės vertybės. Estetišės vertybės tik iškyła, t. y. individualiai atsiskleidžia reiškyinyje. Išimtyis daromos tik tyrumui (Reinheit) ar nekaltumui, skaistybei (Unschuld). Jos, kaip etinės vertybės, negali būti paverstos gyvenimo faktais, t. y. būti realizuotos. Tyrumą ar skaistybę galima tik prarasti, bet naujai jų atrasti neįmanoma. N. Hartmanui jos primena taurias gėrio vertybes: jaunystę (Jugend), gražumą (Schönheit), natūralumą (Unbefangenheit)⁸. Dėl negalėjimo realizuotiis tyrumas, skaistumas bei kitos gėrio vertybės yra artimos estetinėms vertybėms. Tačiau N. Hartmanas nėra nuoseklus, žmogaus gražumą priskirdamas gėrio, o ne grožio modifikacijai. Bet, turint galvoje tai, kad jo „Estetika“ spaudai nebuvo parengta ir jis peržiūrėti antrą kartą spėjo tik trečdalį jos rankraščio, negalima reikalauti iš autoriaus išbaigtumo.

Negalima nesutikti su N. Hartmanu, kad visos etinės vertybės turi nelygią reikšmę ir nėra vienodai lengvos ugdyti.

Net trumpai apžvelgę etinių vertybių požymius, matome, jog jų ryšiui su estetinėmis vertybėmis skiriama palyginti nedaug dėmesio. Paprastai apsiribojama tradiciniais vertybių sąlyčio momentais. Tas ryšys giliau atskleidžiamas, analizuojant grožio vertybę. Kad tą ryšį aiškiau suvoktume, išsiaiškinkime būdingus grožio vertybių bruožus.

Grožis laikomas pagrindine specifine estetine vertybe, žinoma, neįigiant ir menkesnių, palyginti su grožiu, estetinių vertybių — didingumo, dailumo, tragiškumo, meilumo, komiškumo, žavimo — reikšmės. Grožio ir čia paminėtų kitų vertybių vieta estetinių reiškyinių pasaulyje nėra aiškiai nustatyta. Dėl estetinių objektų daugiaprasmiškumo bei neaukšto estetikos mokslo lygio, estetišės vertybės sunkiai apibrėžiamos. Vis dėlto N. Hartmanas mano, jog, nepaisant šių trūkumų, estetinių vertybių esmę lengviau atskleisti, negu etinių⁹. Estetišės vertybės neturi absoliutinės vertybių problemos, bet jos turi savų povandeninių rifų, neaiškumą, mįslių. Estetišės vertybės nėra privalomos, jos daug pasyvesnės už etines vertybes. Estetinė vertybė atsiranda staiga, stebint objektą ir tartum apdovanoja žmogų „gėriu“. Tiesa, šis gėris savitas ir todėl netikslinga jį laikyti tam tikra gėrio rūšimi. Estetišės vertybės irgi savaip aktyvios. Sakykime, menininkas intuityviai atranda naują estetinę vertybę, reikalaujančią realizavimo (arba formos suteikimo). Tuo atveju estetinė vertybė jį lyg ir valdo, savaip lemia jo likimą. Tačiau tokį šios vertybės reikalavimą N. Hartmanas nelaiko doroviniu.

⁸ Ten pat, p. 340.

⁹ Ten pat, p. 342.

Tas reikalavimas nėra visuotinai privalomas. Todėl estetiškas dailininko sąmonės nusistatymas nepalyginamai silpnesnis už etinį intencialumą bei privalėjimą. Menininkas yra laisvas estetiškos vertybės reikalavimo atžvilgiu. Taigi N. Hartmanas neneigia profesinės menininko moralės, bet jos nelaiko visuotine ir nepriešpastato bendražmogiškajai, pilietinei jo moralei. Be to, jis kritikuoja tas vienpusiškas estetines teorijas, kurios, remdamosios poezijos meno poreikiais, estetines vertybes mėgino pakeisti etinėmis. Grožio ir dorovės vertybių grupės yra giminingos, bet tai nepaneigia jų savitumo. Etinė vertybė yra būtina, aksiologiškai pagrindžiant estetinę vertybę. Tačiau, savaime suprantama, grožis dar nėra gėris. Grožis yra gėris netiesiogine prasme. Vis dėlto negalima gėrio ignoruoti nei ir grožyje, nes dingsta patrauklumas. Poezijos kūrinys negali būti laikomas gražiu, jei jis nesukelia simpatijos kaip doroviškai geras reiškinys. Bet jei kūrinys daro vien tik moralinį poveikį, tai jis dar nėra tikras meno kūrinys. Meno kūrinio dorovingumas tėra tik prielaida meniškumui atsirasti. Tikram meno kūriniai reikalinga visai kita meninės formos kokybė¹⁰.

N. Hartmano nuomone, grožio ir dorovinių vertybių ryšio problema yra estetinių ir etinių vertybių tarpusavio santykių problema. Estetinių ir etinių vertybių susilietimo ribos yra paslankios, todėl jų ryšys akivaizdus ten, kur jos betarpiškai susiliečia. Be meno, egzistuoja dar įvairios kitos grožio rūšys, kurios nepriklauso žmogui ir todėl nėra betarpiškai susijusios su dorovinėmis vertybėmis. Estetinę vertę gali turėti beveik visi realiai egzistuojantys reiškiniai, tuo tarpu etinę vertę — tik žmogiškieji santykiai. Iš pirmo žvilgsnio atrodytų, jog N. Hartmanas yra teisus, polemiskai klausdamas: nejaugi mes privalome žiūrėti į gražų ažuolą ar žvaigždėtą dangų per „paslėpto žmogiškumo“ prizmę, kad pamatytume jų grožį?¹¹ Teigiamas atsakymas į šį klausimą, N. Hartmano nuomone, yra absurdiškas. Su neistoriniu, t. y. metafiziniu, požiūriu susiduriama, aiškinant grožio suvokimą bei absoliučią etinių vertybių prigimtį. Tai, be abejo, idealistinės filosofijos įtaka, neleidusi N. Hartmanui būti kritiškam. Marksistinės estetikos požiūriu, socialinis ar istorinis grožio aspektas yra vienas iš pagrindinių, aiškinant estetiškumo genezę, žinoma, neignoruoju ir nepriešpastatant gamtinio grožio prielaidų bei filogenetinio žmogaus vystymosi.

N. Hartmanas savaip aiškina hegelinės „idėjos reikimąsi“. Pasak jo Hegelio estetikoje nepagrįstai akcentuojamas idėjos turinys, todėl jis neišvengiamai buvo suprastas doroviniu požiūriu. Dėl to poezijoje estetiškos vertybės buvo nepagrįstai sudorovintos. Toks estetinių vertybių

¹⁰ Ten pat, p. 19.

¹¹ Ten pat.

pakeitimas etinėmis yra pragaištingas poezijos menui. N. Hartmanas atsisako šio Hegelio požiūrio ir remiasi neokantininkų (būtent, G. Koheno) teiginiu, kad gamta ir dorovė yra lygiaverčiai meno elementai¹². N. Hartmanas šį teiginį išsiaiškino, kad gamta ir dorovė yra meno atsiradimo prielaida. Gamta ir dorovė, įkūnyta mene, prilygsta viena kitai. Atrodo, kad G. Koheno, o kartu N. Hartmano, nuomonė yra daug pagrįstesnė už minėtą Hegelio požiūrį.

Tarp dorovinių ir grožio vertybių yra ir kitų skirtumų, išeinančių už estetikos ir etikos mokslų specifikos ribų. Tai ir sudaro aksiologinę vertybių ryšio problemą. Estetinė vertybė — konkretaus objekto vertybė, etinė — vertinamojo akto vertybė. Nežiūrint šių skirtumų, jos kartais susipina dar glaudžiau. Sakykime, dramos kūriniuose kai kurie veikėjų poelgiai yra etinės vertybės, bet teatre šie doroviniai veiksmo atspalviai nėra savarankiški. Jie — tik sudėtiniai, bet ne daugiau, estetinės vertybės komponentai, nuo kurių moralumo estetiškas vertingumas ar nevertingumas nepriklauso¹³.

Gražus yra ne pats vidinis žmogaus pasaulis, jo dvasinis turtingumas, o tik jutiminis jo atsispindėjimas vaizduotėje. Jeigu, pavyzdžiui, paimtume net natūralų žmogaus grožį, neturintį nieko bendra su menu, tai pastebėtume, kad linijų žaismas, judesių ritmas yra gražūs ne todėl, kad per juos reiškiasi vidiniai moraliniai asmenybės bruožai ar dvasiniai privalumai, o todėl, kad šiose linijose bei judesiuose slypi susiformavusi vidinė žmogaus esmė, kuri nėra izoliuota nuo dorovinio moralumo arba amoralumo.

Grožio vertybė yra betikslė, praktiniu požiūriu nenaudinga. Šia prasme I. Kanto ir N. Hartmano požiūriai sutampa. Pirmasis grožį vadina „moraliniu simboliu“, antrasis — „dovanojančiu save gėriu“ (Schenken-de Tugend). Tarp veltui save dovanojančios grožio vertybės ir tikrų dorovinių vertybių yra esminių skirtumų. Etinės vertybės (kaip etinių idealų normų, sprendinių visuma) neapsiriboja konkrečioje visuomenėje jau susiklosčiusių visuomeninių santykių fiksavimu bei jų palaikymu, bet kelia naujus moralinėje būtyje dar neįsitvirtinusius ir visuotiniams netapusius santykius, kurie priešpastato save būčiai ir reikalauja iš žmogaus, kad jiems absoliučiai paklustų. Šie etinių vertybių imperatyviniai aspektai, N. Hartmano nuomone, negali būti išvesti patys iš nieko kito, kaip iš moralinės būties¹⁴. Tai rodo, jog filosofas nutraukia ryšį tarp etinio idealo, tampančio visuomenine norma, ir jau tapusio,

¹² Ten pat, p. 344.

¹³ Ten pat.

¹⁴ Ten pat, p. 342. (Moralinė būtis yra dvasinės būties dalis, kuri vedama iš privalėjimo. — N. J.)

įsitvirtinusio visuomenėje ir individualioje sąmonėje. Etinės vertybės nepagrįstai absoliutizuojamos bei ontologizuojamos, o tai neleidžia istoriškai teisingai aiškinti vertybių esmę bei jų ryšį su grožiu. Iš tikrųjų, estetinė vertybė yra priešinga utilitarinei, nes ji — „aukščiau“ praktinio poreikio. Jos pagrindinis tikslas — sukelti žmogui džiaugsmą arba net suteikti gyvenimui prasmę. Laikydamas grožio vertybę savitiksle, N. Hartmanas mano, jog estetinei vertybei gali tarnauti visos kitos, neestetinės vertybės. Grožio praktinis nenaudingumas dar neįgalina teigti, kad jis nereikalingas apskritai; jis yra būtinas, kaip ir visi taurūs ir teisingi dalykai gyvenime, ir ne jie tarnauja kam nors kitam, bet jiems tarnauja visi kiti¹⁵. Ne kitaip yra ir su tauriosiomis etinėmis vertybėmis, teikiančiomis gilią prasmę gyvenimo reiškiniams. Šia prasme jos — „nenaudingos“. Didelė dalis pastangų, kurias žmogus skiria etinių vertybių realizavimui, yra iš dalies sėkmingos, bet tiesmukiškas reikšmingesnių etinių vertybių siekimas gali virsti amoraliu. Pavyzdžiui, nepasiekiamą vertybę yra asmenybės individualumas¹⁶. Žmogus, siekdamas jos, t. y. tiesiogiai keldamas sau tikslą tapti individualybe, visada rizikuoja ją prarasti. Žmogaus individualumas, kaip vertybė, realizuojasi pats savaime, be tiesioginių subjekto ketinimų. N. Hartmanas individualumo vertybę palygina su kita subtilia gėrio vertybe — laime. Laimė apskritai — įmanomas dalykas gyvenime. Tačiau ji nepasiekiamą betarpiškai. Žmogus, kuris nori visur ir visada būti laimingas, paprastai laimę sugriauna, betarpiškai realizuodamas savo norą. Vargu ar galima paneigti laimę, kaip sudėtingą aksiologinį reiškinį, susietą su įvairiausiomis vertybėmis. Tad tam tikros reikšmingos etinės, kai kurios gėrio (laimė) vertybės ir kilnios grožio vertybės yra panašios, nes jos visos kartu daro gyvenimą prasmingą. Šią mintį N. Hartmanas pagrindžia savo filosofine pozicija, t. y. pasaulio sluoksnių (pakopų) struktūra. Kadangi gyvybė atsiranda iš negyvosios gamtos, o dvasiškumas iš gyvosios gamtos, tai gyvybės atsiradimas nėra naudingas negyvajai gamtai, o dvasiškumo atsiradimas nenaudingas gyvajai gamtai. Tačiau gyvybės ir dvasios egzistavimas pasaulį daro prasmingą. Grožis, būdamas nenaudingas nei organizmų gyvenimui, nei dvasiai, visgi turi prasmę. Grožyje dvasia pasiekia savo tobulybę, jis apšviečia ją visu jos pilnumu¹⁷. Grožis ir dvasia aiškinami, remiantis dualistiniu pasaulio supratimu, t. y. lygiagrečiai ir savarankiškai egzistuoja dvasia ir grožis, materialumas ir idealumas. Pastebėjęs dvasios ir grožio ryšio dirbtinumą, N. Hartmanas stengiasi juos suartinti, konstatuodamas, kad, girdi, gro-

¹⁵ Ten pat, p. 346.

¹⁶ Ten pat, p. 349.

¹⁷ Ten pat, p. 346.

žis, nors ir nepriklauso nuo visuomenės ir žmogaus, visgi žmogų labai veikia¹⁸. Anot N. Hartmano, grožio savitumui paaikškinti nepakanka kultūrinės ar auklėjamosios grožio funkcijos, nes grožis yra kažkas daugiau, negu poveikis visuomenei, todėl jo specifika neišplaukia iš socialumo.

Atrodytų turėtų iškilti nesuderinama priešybė tarp grožio savyje ir grožio dėl mūsų, nes absoliučiai autonomiškas grožio savyje supratimas nesiderina su estetinio fenomeno (subjekto ir objekto vienybe grožyje) traktavimu. Filosofas, norėdamas sušvelninti šį prieštaravimą, pripažįsta apriorinį grožio suvokimą ir vėl atsiduria idealistinės estetikos pozicijose. Jam atrodo, kad savitikslių prasmės teikimas grožiui naudingas gyvenime, nes ji atskleidžia daug gilesnę ryšį tarp gyvenimo ir meno. Tai patvirtina tie meno kūriniai, kurie daro patį giliausią poveikį, nes jie yra sukurti pačios stipriausios ir labiausiai sujaudintos dvasios.

Grožis, kaip specifiškai estetinis reiškinys, turi daugiasluoksnę struktūrą. Meno kūrinio sluoksnių skaičius nėra griežtai apribotas. N. Hartmanas siūlo nebūti pedantais, nes meninės intuicijos keliu neįmanoma tiksliai nustatyti jų skaičiaus. Jis pats mėgina apytikriai skirti meninio kūrinio sluoksnius pagal meno rūšis. Šių sluoksnių diferenciacija mums įdomi tuo, kad joje randame su etinėmis vertybėmis susietų sluoksnių, kurie yra reikšmingi estetinės vertybės komponentai. Meno kūrinio būtis yra sudaryta iš dviejų priešingų planų: pirminio ir giluminio, realaus iš irealaus¹⁹, jutiminių duomenų ir vidinės žiūros.

Pagal vidinę formą meninio kūrinio struktūra yra daugiasluoksnė. Realiais laikomas pirminis (jutiminis) planas ir jo sluoksniai, o visi kiti tik atsispindi juose. Grožio būtis priklauso nuo visų sluoksnių sąveikos, o ne nuo atskirai paimto realaus ar idealaus plano. Grožio savitumą sudaro visų sluoksnių ryšys arba jų reiškimosi²⁰ santykis²¹. Verta prisiminti, jog būtyje mums (Für-Uns-Sein) (t. y., pažintoje) natūralus vaizdas pasidaro išbaigtas (Vollendung), kokio neturi paprasta „būtis savyje“ (ansichseiendes)²². Taip suprantamas subjekto ir objekto ryšys estetiniame akte. N. Hartmanas perspėja, jog neteisinga tobulumą (Vollendung) suprasti pagal Platono idėjas, kurios perdėtai pabrėžia visuotinumą.

Estetinė intuicija įgalina N. Hartmaną meninius kūrinius skirstyti į keletą sluoksnių. Pavyzdžiui, dailėje galima įžiūrėti net šešis sluoks-

¹⁸ Ten pat.

¹⁹ Irealiai suprantamas giluminis planas nereikalauja, kad būtų suvokiamas kaip idealus, mąstomas ar matomas.

²⁰ Reiškimasis būdingas reiškiniui, o ne esmei, todėl estetiniai fenomenai yra reiškiniai su kelių sluoksnių struktūra.

²¹ N. Hartmann, *Ästhetik*, S. 347.

²² Ten pat, p. 158.

nius. Rembranto „Autoportretu“ filosofas praktiškai pailiustruoja, kaip šis meno kūrinys suskirstomas į sluoksnius²³. Pirmajame plane galime atskirti spalvų dėmes, jų išdėstymą dvimatėje erdvėje. Tarpiskai į šį sluoksnį įjungiamas paveikslas apšvietimas, reali erdvė bei mūsų padėtis šio kūrinio atžvilgiu — žodžiu, visos psichofizinės suvokimo sąlygos.

Po to seka pirmasis giluminio plano sluoksnis, susidedantis iš trimatės erdvės, irealios kūrinio šviesos su daugeliu nematomų šviesos šaltinių, daiktinės vaizduojamojo objekto formos ir jo aplinkos.

Jau trečiajame „Autoportreto“ sluoksnyje atsiranda kūrinio dinamika, kūno gyvumas, pagilinantis veido mimiką, nesusietą vien su betarpiška jo išraiška. Todėl atrodo, jog „Autoportretas“ nutolsta nuo originalo, kuris išlieka tolesnės kūrybos išeities tašku.

Ketvirtasis giluminio plano sluoksnis vertintojui yra lemiamas, nes padeda atskleisti kūrinio esmę. Šiame sluoksnyje galime atsekti žmogaus gyvenimo kovos eigą: sėkmę ar pialaimėjimus, jo lemtį, žinoma, daugiau vidinę, o ne išorinę jos pusę, nors pastaroji irgi gali palikti pėdsakų. Vidinę lemtį sąlygoja asmenybės charakteris ir todėl jis dar ryškiau atsispindi išorėje. N. Hartmanui atrodo, kad šis sluoksnis mus iš tikrųjų patraukia, nors jis fiziškai nematomas, beerdvis, bespalvis, beformis, dailininkas gali jį parodyti netiesiogiai. Panašiai yra ir gyvenime, kai žmogaus veido išorė atskleidžia giluminius jo charakterio bruožus. Tačiau gyvenime jie dėl veido bruožų dinamikos yra lengviau pastebimi, negu mene.

Etinių vertybių poveikis pastebimas, pradedant ketvirtuoju bei penktuoju giluminio plano sluoksniais. N. Hartmanas penktąjį giluminio plano sluoksnį laiko nematerialiu ir nejutiminiu. Jis yra tarsi permatomas. Žmogus gali dėtis iš tikrųjų ne tuo, kas jis yra, o tokiu, koks privalo būti pagal savo įsitikinimus. Žmogiškoji individualybė pilnutiniausiai atsiskleidžia mylinčiojo žvilgsnyje, nes tuomet sumažėja distancija tarp vertintojo ir vertinamojo. Panaši situacija yra ir mene. Meno kūrinį giliau suvokia tas, kas stebi jį mylinčiu žvilgsniu. Penktajame meno kūrinio sluoksnyje pilnutiniausiai išryškėja žmogaus moralinė esmė ir jos idealumas. Žmonių sielų žinovas irgi susiduria su žmonių tipišku ir iš to sprendžia apie žmogų. O tai, kas yra už tipiškumo, būtent individualumas, toks žinovas nepajėgia įžiūrėti. Čia kalbama apie prasišverbimą į originalo nepakartojamumą ir savitumą, į tai, kas sukuria originalo „panašumą“. N. Hartmanas mano, jog kiekvieno žmogaus gyvenime yra tokių laimingų akimirų, kai giliausiai atsiskleidžia jo individualybė. Dailininko uždavinys — sugauti šią akimirą ir jos laikytis kūrybos procese. Paskutinio meno kūrinio sluoksnio N. Hartmanas ne-

²³ Ten pat, p. 167–168.

užbaigia individualybės atskleidimu, o įveda naują sluoksnį — bendražmogiškumo, — kurį suvokėjas priima kaip žmogiškąją prigimtį. Šis žmogiškumas priešingas individualumui, kurio neįmanoma pilnutinai perteikti. Šeštajame sluoksnyje išryškėja individualumo žmogiškoji prasmė. Tai ir sudaro meno kūrinio simboliškumą. Šis giluminio plano sluoksnis padeda geriausiems meno kūriniams suskambėti visu savo didingumu ir turėti amžinąją vertę. Kadangi šeštajame ar septintajame kūrinio sluoksnyje yra visuotinės, kupinos visokių idėjų, todėl meną supranta ir juo gėrisi skirtingų epochų žmonės. Ta visuotinė mėne teegzistuoja tik kaip reiškinys, kitos formos ji neturi. Sluoksnių skaičius būna įvairus; tai priklauso nuo meno rūšies, žanro, panaudotos medžiagos, stiliaus, matymo galimybių. Šiame laipsniškame sluoksnių išsidėstyme neatsispindi tik realus (pirmasis) jutiminis sluoksnis ir „nepersišviečiantis“ paskutinysis. Tolesni sluoksniai išskyla patys ir sudaro sąlygas išryškėti kitiems. Jie reiškiasi pradedant antruoju sluoksniu ir baigiant priešpaskutiniu.

Estetinė vertybė nepanaši į kitas vertybes, kurios turi kažką realaus, pavyzdžiui, gėris, gyvenimo ar dorovinės vertybės. Estetinių vertybių būtis yra sudėtingesnė. Ją galima pavadinti objekto tapsmu, kurį mes suvokiame²⁴. Visos kitos neestetinės vertybės gali realizuotis, t. y. tapti gyvenimo faktu. Sakykime, kad ir sąžiningumas, kaip vertybė, gali tapti gyvenimo faktu. Estetinės vertybės nerealizuojamos. Jas subjektas tik išgyvena. Jų vertybiniai predikatai (nešėjai) tik pusiau realūs. Realiu laikomas tik pirminis planas (pats vaizdo jutimiškumas), kuris visame estetiniame fenomene yra nežymus. Už šio plano yra, kaip matėme, keletas estetinių sluoksnių, kurie iredalūs, bet savaip determinuoti. Kad estetinė vertybė nebūtų suprasta subjektyviai, ji siejama ne vien su giluminiu planu, o su jutiminių ir nejutiminių planų vienybės išraiška. Ta prasme estetinė vertybė visiškai nepanaši į naudingumo, gyvenimo, žmonių veiksmų ir situacijų vertybes. Pastarosios vertybės turi praktinio veikimo tendenciją, kryptingą realizavimąsi. Net tiesos vertybė gali realizuotis. Estetinė vertybė yra reiškinio vertybė, o ten, kur neįmanomas reiškimasis, pavyzdžiui, nevaizduojamojo meno išoriniuose sluoksniuose, ornamente, N. Hartmanas įveda dar I. Kanto vartotą „grynojo žaismo formą“. „Žaismas“ — priešinga sąvoka praktiniam gyvenimo rimtumui ir yra suvereni formos plėtotė. „Žaisme“ tikrovė yra antraeilis dalykas. Ji egzistuoja tiek, kiek gali egzistuoti medžiagiškumas. Taip suprastas „žaismas“ atspindi gyvenimo prabangą, nors gražią ir įprasmintą, bet vis dėlto kažką „nenaudingą“. Estetinės formos „žaisme“ nėra tikrų gyvybinių jėgų, savarankiškai ir nepriklausomai besivystan-

²⁴ Ten pat, p. 347.

čių. Dėl to „žaismas“ savo būties charakteriu primena reiškimosi santyki²⁵.

Glaudus estetinių ir etinių vertybių ryšys pastebimas, kai norima jas pagrįsti. Etinės vertybės yra tarsi viena pakopa žemesnės už estetiškas. Pagrindžiant estetiškas, dorovinės vertybės vaidina pagrindinį vaidmenį, nes jos yra arčiausiai estetinių. N. Hartmanas estetinėms vertybėms pagrįsti etinėmis vertybėmis savo estetikoje skiria svarbų dėmesį. Tai primena tą I. Kanto mintį, kad grožis yra „moralinis simbolis“. Į estetinių vertybių komponentus įeina visos kitos neestetinės vertybės: gyvenimo, dalykinių santykių, gėrio, malonumų ir kt. Todėl estetiškė vertybė yra pati universaliausia, nes ji įgauna kitų vertybinių bruožų, bet kartu ir silpniausia, nes įgyti bruožai neturi vertybinės savarankiškos jėgos. Taigi estetinių vertybių suvokimas daug priklauso nuo kitų neestetinių vertybių supratimo bei apskritai vertybinio žmogaus jausmo.